

Sosyal Sorumluluğun Araçlarından Biri Olarak Sosyal Etiket

Derya Alımanoğlu Yemişçi*

Abstract

In the recent years, social responsibility became a must for companies in order to sustain their existence. It is spread out that companies have important obligations towards every part of the community and environment beyond their own corporate motto. Social responsibility covers the mandatory obligations (legal) and responsibilities (voluntary) which are expected from the company throughout its relations with the stakeholders. Social responsibility, that has emerged as a different concept besides social policy, has different types. These can be explained as legal, ethic, strategic and philanthropic. The legal one identifies with official (obligatory) social policy. The others mean that a responsibility which is over the regulations is taken. Responsibility which is over the regulations (voluntary) can be described as corporate social policy.

Corporate Social Policy (social responsibility) which is over the regulations (voluntary) can be realized by using some tools. Official social policy tools of companies are identified by regulations. This subject is not the interest of this article's scope. Voluntary social policy (responsibility) tools are shaped within the application. Besides the fact that there are no certain standards to define if the company acts responsibly in the social way or not, social label can be identified as a tool.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

The definition of social responsibility is firstly explained in this article. Then, tools of social responsibility are introduced briefly. Later on, social label which is one of the introduced tools is explained and lastly article is brought to an end by a short evaluation.

Keywords : Social Responsibility , Social Label, SA 8000

I. Giriş

Son yıllarda gündemde olan sosyal sorumluluk işletmelerin varlıklarını devam ettirmek için zorunluluk haline gelmiştir. Bu gün artık işletmelerin kendi amaçlarının ötesinde toplumun her kesimine ve çevreye karşı önemli bir yükümlülüğe sahip olması düşüncesi giderek yaygınlaşmaktadır. İşletmenin paydaşları ile ilişkilerinde kendisinden beklenen zorunlu yükümlükleri (yasal) ve sorumlulukları (gönüllü) kapsamaktadır. Sosyal politikanın dışında yeni bir kavram olarak ortaya çıkan sosyal sorumluluğun farklı türleri bulunmaktadır. Bunlar yasal, etik, stratejik ve hayırsever olarak açıklanabilir. Yasal olanı resmi (zorunlu) sosyal politika ile özdeşleşmektedir. Diğerleri ise, mevzuatın üstünde sorumluluk üstlenme anlamına gelmektedir. Yasa üstü (gönüllü) işletme sosyal politikası olarak nitelenebilir.

Yasa ile eşdeğer veya yasa üstü işletme sosyal politikası (sosyal sorumluluğu) bazı araçların kullanılması ile gerçekleştirilebilir. İşletmelerin resmi sosyal politika (sorumluluk) araçları mevzuat ile belirlenmiştir. Bu konu makalenin kapsamı dışında bırakılmıştır. Gönüllü sosyal politika (sorumluluk) araçları ise, uygulamada şekillenmiştir. İşletmelerin sosyal yönde sorumlu bir şekilde davranıp davranmadığını belirleyecek kesin standartlar olmamakla birlikte sosyal etiket bir araç olarak gösterilebilir.

Makalede önce sosyal sorumluluğun tanımı açıklanmaktadır. Sonra, kısaca sosyal sorumluluğun araçları tanıtılmaktadır. Daha sonra, tanıtımı yapılan araçlardan biri olan sosyal etiket anlatılmakta ve nihayet makale kısa bir değerlendirme ile sonlandırılmaktadır.

II. İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu

A. Kavram

Kişilerin sosyal davranmasının bazı nedenleri vardır. Örneğin, aile içi terbiye, dini kurallar, gelenekler, örf ve adetler, nezaket (muaşeret) kuralları gibi. Yaşamında değinilen kuralları dikkate alan kişi **sübjektif** olarak **ahlaklı** davranmaktadır.¹ Kişilerin içinde buldukları toplumun bir üyesi olmalarının dışında, bir işyerinde çalışmaları nedeniyle de sorumlulukları bulunmaktadır. İşletmede mevcut kurallara uyan çalışan kişi iş ahlakına sahiptir (**objektif ahlak**).²

Kişi işyerinde idari bir konumda bulunduğu anda, görevi nedeniyle sorumluluk üstlenmektedir. **Görevsel sorumluluk** olarak anılan bu sorumluluk, bireyin örgüt içerisinde bulunmasından kaynaklandığı için, örgütsel sorumluluk olarak da adlandırılmaktadır. Kişi bir örgüt içinde kendisinin ve ayrıca astlarının yapmış olduğu işlerin sonuçlarını üstlenmektedir. Çok sayıdaki insanın görev sorumluluklarının kontrol edilmesi halinde **yönetimsel sorumluluk** söz konusu olmaktadır. Üst düzey yöneticiler görev alanlarına giren bireylerin davranışları ve faaliyetlerinden dolayı sorumludurlar. Bu sorumluluk paydaşlara kadar genişleyebilmektedir.³

Kişiler gibi örgütler de içinde buldukları topluma ve devlete karşı sorumludurlar. Yine fertlerde olduğu gibi, sorumluluk temeli hukuki ya da ahlaki (etik) olabilir. Görevsel ve yönetimsel sorumluluğu içeren **örgütsel sorumluluk** bir üst kavram olarak, içinde şirket (işletme) sosyal sorumluluğunu da barındırmaktadır. Ancak, genellikle bu iki kavram aynı anlamda kullanılmaktadır. İşletme sosyal sorumluluğu bazı eserlerde **kurumsal sosyal**

¹ Ömer TORLAK, **Pazarlama Ahlakı Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları ve Tüketici Davranışlarının Analizi**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2001, s.18-19.

² Mahmut ARSLAN, **İş ve Meslek Ahlakı**, Siyasal Kitabevi Ankara, 2005, s.5. Bkz. Bülent ECZACIBAŞI, "İş Ahlakı Artık Külfet Değil Zorunluluk" **MERCEK**, Ocak 2002, s.41-42.

³ Demet GÜRÜZ, Emet GÜREL, **Yönetim ve Organizasyon Bireyden Örgüte, Fikirden Eyleme**, Nobel Yayın, Ankara 2006, s.145.

sorumluluk⁴ ayrıca, kurumsal hesap verilebilirlik, kurumsal ahlak, kurumsal gönüllülük, kurumsal sürdürülebilirlik, toplumsal sorumluluk, kurumsal vatandaşlık, gönüllü taahhüt, gönüllü girişimler şeklinde de ifade edilmektedir.⁵

Ahlak ve etik kavramlarına bağlı olarak doğmuş olan sorumluluk kavramı sosyal sorumluluğun doğumunu sağlamaktadır (sorumlu işletmecilik).⁶ Sorumluluğun bireysel ve örgütsel olmak üzere iki türü vardır. Hem bireysel olanı, hem de örgütsel olanı ahlak (içsel) ve hukuk (dışsal) kaynaklıdır. Ahlaki ve hukuki sorumluluk birlikte **kurumların vicdanını** oluşturur.⁷ Sorumluluğun kişinin çevresini etkilemeye başladığı noktada sosyal sorumluluk başlamaktadır.⁸

Sosyal sorumluluk⁹ konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. **Geleneksel görüş** taraftarı Adam Smith ve Milton

⁴ Ali HALICI, “İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Stratejileri: Çanakkale İlinde Bir Araştırma” <http://www.istatistikci.com/topic.asp?> Erişim: 22.02.2006

⁵ Ebru ÖZGEN, “Sosyal Sponsorluk Kavramı ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi” **Active Dergisi**, No.48, Mayıs-Haziran 2006, 1.; ERSÖZ, a.g.e., s.21.

⁶ Aslan Tolga ÖCAL, **İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2007, s.2 : “İşletmelerin sosyal sorumluluğu olarak öne sürülen olgu aslında geniş anlamda iş ahlakının sosyal yansımalarını oluşturmaktadır.”

⁷ Çiğdem ŞATIR, Zeynep ÖZTEKİN, “Sosyal Sorumluluk ve Etik”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2005, s.143.

⁸ TORLAK, a.g.e., s.21.

⁹ Kavram özellikle son on yılda “sert hukuk” ile “yumuşak hukuk” arasında dinamik bir karşılıklı etkileşime dayanan yönetim süreci olarak görülmektedir. Bkz. Bela GALGOCZI, “Changing Patterns of Corporate Social Responsibility in Europe” **Corporate Social Responsibility in the EU & Japan**, Labour Education & Society, Vol:1 Edited by György Szell, Frankfurt am Main, 2006 içinde, s.211; Alan C. NEAL, “Corporate Socail Reponsibility: Governance Gain or Laissez-Faire Figleaf?”, **Comporatişve Labour Law Policy Journal** Vol: 29, Nr.: 4, 2008, s. 464.

Friedman¹⁰ gibi bazı bilim adamlarına göre, işletmelerin tek sorumluluğu karlarını en yüksek düzeye çıkarmaktır. İşletme ve toplum çıkarları çatışmaktadır. İşletmeler karlarının bir kısmını sosyal konular için harcayacak olursalar ortaklar sermayelerinin getirisinden mahrum kalacaklardır.¹¹

Geleneksel (klasik) görüşe karşın sosyal sorumluluğun **modern yaklaşımına** göre, işletme ile toplumun çıkarları çatışmamakta, aksine bazı durumlarda örtüşmektedir. İşletmeler hem ekonomik, hem de sosyal sistemin parçasıdır. Örneğin, üretim sürecinde çevreyi kirleten bir işletme kirliliği önlemek için tedbir aldığında sadece (doğal ve sosyal) çevreyi (örneğin havayı, suyu, halkı tüketicileri) değil işletmenin kendisini ve çalışanlarını da koruyor olacaktır.¹² İşletmeler çıkar örtüşmesi olmayan hallerde de sorumluluk üstlenmelidirler. Örneğin eğitim,¹³ konut, sağlık gibi konularda yapacakları harcamalar örgütlerin ahlaki sorumluluğunun gereğidir.¹⁴

Günümüzde işletmelerin başarısı karlılık yanında ayrıca toplumsal hedeflere yönelmelerine bağlıdır.¹⁵ İş dünyasının topluma

¹⁰ Erol EREN, **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s.104'den Milton FRIEDMAN, "The Social Responsibilities of Business is to Increase its profits", New York Times, September, 13, 1970, s.126-127.

¹¹ Seyfi TOP, Akın ÖNER, "İşletme Perspektifinden Sosyal Sorumluluk Teorisinin İncelenmesi", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:4, Sayı:7, 2008,, s.99.; Hayri ÜLGEN, S.Kadri MİRZE, **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, +. Baskı, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2007, s.455.

¹² ÜLGEN, MİRZE, a.g.e., s.455.

¹³ Coşkunöz Holding şirketlerinin kar payları ile faaliyette bulunan Bursa Coşkunöz Eğitim Vakfı MEB ile yapılan bir protokole göre, "Meslek Edindirme Projesi" kapsamında öğrencilere Endüstri Meslek Lisesi diploması kazandırmaktadır. Bkz. Oya COŞKUNÖZ YÖNEY, "Nitelikli İstihdamda Mesleki Eğitimin Konumu ve Gelecekteki Rolü", *Mercek Dergisi*, Yıl:14, Sa:54, Nisan 2009, 30-34.

¹⁴ Hasan TUTAR, **Meslek Yüksekokulları Programları İçin İşletme Yönetimi**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2007, s.42-43.

¹⁵ David W. GRIGSBY, Michael J. STAHL, **Strategic Management: Total Quality and Global Competition**, Blacwell Pub, 1997, s. 4

borcu bulunmaktadır.¹⁶ Çevreye zararlı teknoloji kullanan, sağlığa zararlı ürün ve hizmetler sunan, vergi kaçırarak, çocuk işçi çalıştıran işletmeler toplumsal tepkilerle karşı karşıya kalmaktadır.¹⁷ Bu nedenle ekonomiler giderek **sosyalleşmektedir**. Devlet ve toplumdaki diğer kurumlar (dini kurumlar, üniversiteler, işçi sendikaları...) yanında işletmeler de sosyal sorunların çözümünde görev üstlenmek durumundadırlar.¹⁸ Sosyal sorumluluğun ortaya çıkmasında üçüncü dünya ülkelerinde çocuk işçi çalıştıran, işçi sağlığı ve güvenliği önlemlerini göz ardı eden Nike¹⁹ ve Adisas gibi işletmeler, çocuklara zararlı nitelikte ürünleri olan Nestle, ırk ayrımcılığı yapılan Güney Afrika'da Barclays Bankası uygulamaları ve İngiltere'de olduğu gibi dünyanın bir çok ülkesinde doğan mali skandallar önemli katkılar sağlamıştır.²⁰

B. Tanım

Küreselleşmenin giderek artan baskısı altında olan sosyal sorumluluk üzerinde fikir birliğine varılmamış, dinamik bir

¹⁶ Ebru ÖZGEN, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri**, Mavi Ağaç Yayıncılık İstanbul, 2006, s.23.

¹⁷ Ebru Güzelcik URAL, Emel Güler YILMAZ, “İşletmelerin Sosyal Sorumluluklarının Bağımsız Onayı: SA 8000 Halkla İlişkiler” **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı:23, 2005, s.249.

¹⁸ Hakan KESER, Oğul ZENGİNGÖNÜL, “Ahlak-İşletme Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi”, **Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt: 3, Temmuz 1994, Sayı: 4, s.99.

¹⁹ Kötü çalışma koşulları nedeniyle Nike firmasına karşı açılan bir dava ve yargılama süreci için bkz. Steve HILTON, Giles GIBBONS, “CCBE Guide For European Lawyers Advising on Corporate Social Responsibility Issue”, **Corporate Social Responsibility The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005, s. 543, 544. Firmanın kendisine yönelik eleştiriler sonrası aldığı önlemler için bkz. Richard LOCKE, Thomas KOCHAN, Monica ROMIS, Fei QIN, “Beyond Corporate Codes of Conduct: Work Organization and Labour Standards at Nike's Suppliers”, **International Laboru Review**, Vol: 146, (2007), No:1-2, s. 21-35.

²⁰ NEAL, a.g.m., s. 460-462.

kavramdır.²¹ Kavramın birçok tanımını yapmak mümkündür.²² Bir tanıma göre, işletme yönetiminin **toplumun** değer ve ihtiyaçları doğrultusunda karar vermesidir.²³ Yani, işletmelerin (*sahip, ortak ve/veya yöneticilerinin*) ekonomik faaliyetlerini yerine getirirken paydaşlar ve toplum üzerindeki sosyal etkisini dikkate alarak hareket etmesidir. Dikkate alma onların menfaatlerine zarar vermeme anlamındadır.²⁴

Çevreyi, toplumu olumsuz etkileyen faaliyetlerden dolayı işletmeler **hesap verme yükümlülüğü** altındadırlar.²⁵ Bu nedenle, çalışanına, tüketiciye, çevreye ve topluma **zarar vermeden** yüksek yarar sağlanmaya çalışılır.²⁶ Böylece toplumsal tepkilerden de korunmuş olurlar. Sosyal sorumluluk üstlenen işletmeler hem ekonomik hem de sosyal açıdan **toplumun refahı** üzerinde önemli rol oynarlar.²⁷ Karar vericiler kendi menfaatleri ile birlikte tüm toplumun refahını da korumakla yükümlüdürler.²⁸ Bunun için işletmeler amaçlarını gerçekleştirirken kaynaklarını içinde

²¹ GALGOCZI, a.g.m., s.207.

²² GALGOCZI, y.a.g.m .s. 216.

²³ Şule ÇERİK, Emel ÖZARSLAN, “Çalışanların Sosyal Sorumluluk Boyutlarına İlişkin Algılamaları:İlaç Sektöründe Karşılaştırmalı Uygulama”, **Ege Akademik Bakış**, 8 (2) 2008, s.589-590.

²⁴ Ömer DİNÇER, **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Beta Basım Yayım, Genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul, 2000, s.155: Sosyal sorumluluk, işletmenin iletişim içinde olduğu tarafların (hissedarlar, çalışanlar, tüketiciler, toplum) menfaatlerine zarar vermeden yönetilmesidir.

²⁵ Hulusi DEMİR, Neşe SONGÜR, “Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı” **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, 1999, s.153.

²⁶ DİNÇER, a.g.e., s.73.

²⁷ Samuel C. CERTO, Stewart T. HUSTED, Max E. DOUGLAS, Robert J. HARTL, **Business**, Third Edition, C. Brown Publisher, London, 1990, s.69-70., TOP, ÖNER, a.g.m., s.98.

²⁸ Stefan FRITSCH, “The UN Global Compact and the Global Governance of Corporate Social Responsibility: Complex Multilateralism for a more Human Globalisation?”, *Global Society*, Vol: 22, No:1 January 2008, s. 7.

bulunduğu **toplumu geliştirmede** kullanmaladırlar.²⁹, Bir anlamda paydaşlarla bir arada gerçekleştirilen iyi yönetişim anlamına gelir.³⁰

İşletmeler bir yandan faaliyetlerini sürdürürken, bir yandan da **sosyal düzeni** korumalı, ülkenin ekonomik ve **sosyal gelişimine** katkıda bulunmaladırlar.³¹ Avrupa Komisyonu sosyal sorumluluğu yeni bin yılın hedefleri içinde yoksulluğu azaltarak **sürdürülebilir gelişmeyi** sağlayan bir araç olarak tanımlamıştır.³²

Kavramın içeriğini tanımlayan daha başka tanımlar da yapılmaktadır. Sosyal sorumluluk **iyi vatandaşlık** anlamına gelir.³³ Toplumdan aldığını **topluma kazandırma** anlayışıdır. Kurumlar sosyal görünümleriyle de toplumu etkilemektedirler. Oluşturulan yeni sosyal görünümler müşteri ve çalışan bağlılığını artırmaktadır.³⁴

²⁹ Sabahat BAYRAK, **İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk**, Beta Basım, İstanbul, 2001, s.83-84.; Sosyal sorumluluğun koruma ve yükseltme olarak iki aktif yönü bulunmaktadır. Koruma, kurumun faaliyetleri sırasında paydaşlar üzerindeki olumsuz etkinin ortadan kaldırılmasıdır. Yükseltme ise, toplum için olumlu değerler oluşturma. Örneğin, Belediyelerin çevreye zarar verecek atıkları zarar hale getirecek bir sistem kurması koruma faaliyetidir. Çevreyi güzelleştirme amacıyla yeşil alanların artırılması ise yükseltme eylemidir. Bkz. Aydın YILMAZER, “Belediye Yöneticilerinin İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluğa Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Adapazarı Büyükşehir ve Merkez Belediyesi’nde Bir Araştırma”, **2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu**, 18-19 Kasım, Sakarya, 2005, Cilt:1, s. 312.

³⁰ GALGOCZI, a.g.m., s.207.

³¹ Mete şAHİN, “İş Ahlakı Bağlamında Çevre Kirliliği”, <http://www.1bilen.com/blogtr/post/fildisikule/144/Ahlak-Bağlamında-Cevre-Kirliligi>, Erişim:03.10.2007

³² Avrupa Komisyonunun Haziran 2004 tarihli “Corporate Social Responsibility and Trade Policy” isimli belgesi, URAL, YILMAZ, “İşletmelerin Sosyal Sorumluluklarının Bağımsız Onayı: SA 8000 Halkla İlişkiler” **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı:23, 2005, s.248.

³³ URAL, YILMAZ, a.g.m., s.248.

³⁴ ÖZGEN, a.g.m., s.2-3.

Sosyal sorumluluğun işletmeye olumlu yansıması rekabet gücü üzerinde de olabilmektedir.³⁵

Kavram, bir işletmenin faaliyette bulunduğu **ortamı koruma** ve geliştirme yükümlülüklerini içermektedir. İşletme ortaklarının çalışanların, müşterilerin hak ve menfaatlerini, temel hak ve özgürlüklerini korumak, doğal çevreyi korumak, toplumun refah seviyesini artırmak için eğitim, sağlık ve sanat etkinliklerini desteklemek sosyal sorumluluğun içeriğini oluşturmaktadır.³⁶

III. Sosyal Sorumluluğun Araçları

Yukarıda sosyal sorumluluğun tanımı yapılırken paydaş kavramı esas alınmış, işletmenin faaliyetleri ile paydaşlara zarar vermemesi aksine, onların menfaatlerini koruması ve geliştirmesinin önem taşıdığı açıklanmıştır. Koruma ve geliştirme amaçlı önlemler bazı araçların kullanılmasını gerektirmektedir. Bu araçların başlıcaları şirket davranış (yürütme) kuralları (ilkeleri), çokuluslu (küresel) çerçeve sözleşmeler ve sosyal etikettir.³⁷

İşletmelerin en yaygın olarak kullandığı sosyal sorumluluk aracı olan **şirket davranış kuralları**³⁸ uygulaması 1930'lu yıllara dayanır. Şirket davranış kuralları, işletmelerin üretimde ve pazar içindeki faaliyetleri ile ilgili olarak kendileri, meslek kuruluşları ve

³⁵ Muzaffer AYDEMİR, “Sosyal Sorumluluk 8000 (Social Accountability 8000) Standardı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı:3, 1999, s.1.

³⁶ Richy W. GRIFFEN, **Management**, Third Edition, Houghton Mifflin Company, 1990, s.815.

³⁷ Uğur ÇELİK, “Sosyal Sorumluluk Kavramının Uluslar arası Çalışma Örgütü ve Avrupa Birliği Normları Açısından İncelenmesi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, (Yayınlanmamış Tezsiz Yüksek Lisans Projesi), **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2004, İzmir, s. 59 vd.

³⁸ Kavram İngilizce’de “Codes of Conduct” olarak kullanılırken Türkçe’ye “Şirket Yürütme İlkeleri” veya “Şirket Yürütme Kodları” olarak da tercüme edilmektedir.

sivil toplum kuruluşları tarafından belirlenmiş, uyumu gönüllülük esasına dayanan standartlardır.³⁹

Şirketler davranış kodlarını özellikle **üç alanda** oluşturmaktadırlar. İşletmelerin iç yönetim araçlarıdır, küresel ortakları etkilemek için kullanılmaktadırlar ve tüketicileri bilgilendirme amacı gütmektedirler.⁴⁰ Kodlar şirketler tarafından oluşturulabileceği gibi, önceden hazırlanmış olan kodlardan da yararlanabilmektedirler. Hazır kodlar **tek bir ürüne**, belirli bir sanayi veya **hizmet dalına** ilişkin olabilmektedir.

Davranış kurallarının kullanımı tüketicileri bilgilendirmek, küresel iş ortaklarını etkilemek, dış baskılara (insan hakları örgütleri, sendikalar, kamu otoriteleri ve basının taleplerine) yanıt vermek ihtiyacı gibi değişik **nedenlere** dayanmaktadır. Başlıca uygulama alanları çalışma ilişkileri, rekabet, en geniş anlamda insan hakları, çevre koruma, tüketicinin korunması, bilgi verme ve yolsuzluklardır.⁴¹ Ortaya çıkış nedenleri dikkate alındığında, hukuki bir zorunluluk değil gönüllü bir uygulamadır.⁴² Anacak, davranış kurallarının hukuki bağlayıcılık kazanmaları için uygulanan bazı yöntemler vardır. Örneğin, **iş sözleşmelerine**

³⁹ Claes LUNDBLAD, “Some Legal Dimensions of Corporate Codes of Conduct”, **The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005, içinde, s. 387. Bu tanım “OECD 2001 Corporate Responsibility: Private Initiatives and Public Goals” isimli yayınında yapılmıştır.

⁴⁰ Halis Yunus ERSÖZ, **Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2007, s.41.

⁴¹ LUNDBLAD, a.g.e., s. 388.; Uluslararası İşveren Örgütü’nün tespitlerine göre, sosyal davranış ilkelerinin % 80’i herhangi bir uygulama yöntemi içermeyen genel etik ilkelerden ibarettir. Seyhan ERDOĞDU, “Çokuluslu Şirketler, İşçi Hakları ve Sosyal Sorumluluk”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt : XXVII, Sayı:239, s. 160.

⁴² Sune Skadegard THORSEN, Annemarie MEISLING, “A European Perspective”, **The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005, içinde, s. 300 (Perspective).

eklenmeleri mümkündür.⁴³ İşletmede uygulanmakta olan bir **personel yönetmeliğine** (işyeri iç yönetmeliği) dahil edilip, çalışma koşullarını tamamlayabilirler.⁴⁴

Davranış ilkeleri özellikle kamu makamlarının asgari standartlar getirmekte başarısız olduğu yolsuzluk, çevre, çalışma hayatı ve temel insan hakları konularında en önemli araç olarak kabul edilmiştir.⁴⁵ Bu ilkeler genellikle insan hakları, yolsuzluk, rüşvet, ürün güvenliği, çalışma koşulları ve çevre konularını kapsamaktadır. Perakende, spor malzemeleri, hazır giyim ve oyuncak sektöründe **çalışma koşulları** ile ilgili ilkeler yaygındır. Ormancılık, kimya, petrol ve maden sektörlerinde ise **çevre** ile ilgili ilkeler görülmektedir.⁴⁶

Şirket davranış kodları **belirleyicileri itibariyle** üç türe ayrılmaktadır. Bunlar işletme yürütme ilkeleri, ticari birlik yürütme ilkeleri ve çok taraflı yürütme ilkeleridir. **İşletme yürütme ilkeleri** firmaların kendi girişimleri ile belirlenir ve paydaşlar ile olan ilişkilerini içerir. Paydaşlardan çalışanlara yönelik olarak da davranış biçimleri belirlenmektedir.⁴⁷

⁴³ İşveren eğer yetkisi olmayan bir sendika ile şirket davranış kuralları belirlemiş ise, bu anlaşma Borçlar Kanunu Md. 316 ve 317’de düzenlenen “umumi mukavele” niteliğini taşıyacaktır. Bkz. Nuri ÇELİK, **İş Hukuku Dersleri**, İstanbul, 2004, 487; LUMBLAD, a.g.m. s. 393, 398.

⁴⁴ Borçlar Kanun Md. 315’de düzenlenen personel yönetmeliklerinin kabul koşulları ve içeriği hk. bkz. Hamdi MOLLAMAHMUTOĞLU, **İş Hukuku**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005, s. 56-58.

⁴⁵ Commission Of The European Communities, “Corporate Social Responsibility: A business Contribution to Sustainable Development” Brussels, COM (2002) 347 final, s.13.

⁴⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:047:FIN:EN:PDF> Erişim: 15.01.2009

⁴⁷ Bir örnek olarak Lockheed Martin şirketinin etik ve iş davranış kodu için bkz. <http://www.lockheedmartin.com/data/assets/corporate/documents/ethics/SETTINGtheSTANDARD-TUR.pdf>. Erişim: 20.12.2008. Yüksek teknoloji ürünü enerji ve haberleşme kabloları ve sistemleri alanında hizmet veren Prysmian Grubu’nun etik k.odu için bkz. http://www.prysmian.com.tr/about-us/ethical_code.html, Erişim:20.12.2008

Ticari birlik yürütme ilkeleri işveren örgütleri, endüstri grupları veya ticari kuruluşlar tarafından aralarında yapılan görüşmeler sonucu belirlenmektedir. **Çok taraflı yürütme ilkeleri** sendikalar, ticari kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri tarafından hazırlanırlar. İlk iki grubun aksine ağırlık çalışma koşullarına yer verilmekte ve özellikle UÇÖ standartlarına atıfta bulunmaktadır. Çok taraflı yürütme ilkelerine verilebilecek en tipik örnek SA 8000 standardıdır.

İşletme, ticari birlik ve çok taraflı yürütme ilkeleri dışında ayrıca **model yürütme ilkeleri** de bulunmaktadır. Söz konusu ilkeler sendikalar, sivil toplum örgütleri ya da devlet tarafından oluşturulmaktadır. Sendikalar tarafından oluşturulan model yürütme ilkeleri, sendikalara ve çokuluslu işletmelere kılavuz olma niteliğini taşımaktadır. Örneğin, ICFTU 1997 yılında “Çalışma Uygulamalarını Kapsayan Temel Yürütme İlkeleri” kabul edip, yürütme ilkeleri için pazarlık yapan tarafların kullanımına sunmuştur. Model yürütme ilkelerine Birleşmiş Milletlerin küresel sözleşmesi örnek olarak gösterilebilir.⁴⁸ Ayrıca, Cauxs Prensipleri, Dürüst Ticaret Etiket, Birleşmiş Milletlerin özellikle Çocuk

⁴⁸ Eberhard SCHMIDT, “From Corporate Social Responsibility to Corporate Accountability –International Trade Union Action towards Sustainable Development”, **Corporate Social Responsibility in the EU & Japan**, Labour Education & Society, Vol:1 Edited by György Szell, Frankfurt am Main, 2006 içinde, s. 97-99. ICFTU 2004 yılı Dünya Kongresinde sosyal sorumluluğa bir ilişkin eylem planı kabul etmiştir. Bu plan ile eğitim etkinlikleri, belirli firma ve sektörleri etkileyecek kampanyalar, UÇÖ.’nün ve OECD.’nin uluslararası sözleşmelerinin etkin kullanımı, standart koyarken onlardan öykünme, mali ve sosyal raporlamalar yoluyla iş hayatında yolsuzlukların önlenmesi, çalışma hayatının sadece resmi müfettişlerce değil ayrıca, sosyal sorumluluk denetçileri tarafından da denetlenmesi, sosyal sorumluluğun sadece toplu pazarlıkların tamamlayıcısı olarak kabul görmesi, çalışma hayatına ilişkin uluslararası örgütlerle sosyal diyalog, sosyal diyalogun işyeri ve işletme düzeyinde dikkate alınması, yatırım kararları alınırken insan haklarının dikkate alınması gibi konulara öncelik verilmesi gerekli görülmüştür. Bkz. ICFTU Congress Website, 19.12.2004.

Hakları Sözleşmesi ve SA 8000 Standartları konuya ilişkin diğer tipik örneklerdir.⁴⁹

Bir diğer sosyal sorumluluk aracı olan **çokuluslu (küresel) çerçeve sözleşmeler** çokuluslu şirketler bakımından bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Aynı şirkette çalışan insanlar dünyanın değişik yerlerinde farklı ücret sistemleri, farklı pazarlık sistemleri ve farklı sendikal yapılar içinde yer almaktadırlar. Merkezin dışında kalan ülkelerdeki bağlı şirketlerde faaliyet gösteren sendikaların örgütlenme ve toplu pazarlık haklarını çiğnemekte, işçi sağlığı ve iş güvenliği standartları uygulanmamaktadır.⁵⁰ Çokuluslu şirketlerin uluslararası faaliyette bulunan işçi örgütleriyle sözleşme yapması ile sözü edilen tür sorunlar aşılabilir. Ulusal sınırları aşan işveren ve işçi örgütleri arasında yapılan sözleşmeler küresel çerçeve sözleşme olarak adlandırılmaktadır.⁵¹ Bu sözleşmeler genel niteliklidirler yani, çerçeve özelliği taşımaktadırlar.⁵²

Çokuluslu şirketlerin sayısının artması nedeniyle, sendika federasyonları küresel sözleşmeler yapmak zorunda kalmaktadırlar. Ulusal sendikaların üye sayısı düşmekte iken, çoğu küresel sendika yeni üyeler kazanmışlardır. Değınilen nedenle, küresel çerçeve sözleşmeler sadece işletmeler bakımından değil ayrıca, sendikal hareket açısından bugüne kadar bulunmuş **en iyi araç** olarak nitelenmektedir.

Çerçeve sözleşmelerde UÇÖ'nun temel sözleşmelerine, özellikle sendikalaşma özgürlüğü ve toplu pazarlık hakkıyla ilgili

⁴⁹ Phillip H. RUDOLPH, "The History, Variations, Impact and Future of Self-Regulation", **The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005, içinde, s.369, 370.

⁵⁰ Ian GRAHAM, Andrew BİBBY, "Global labour agreements:A framework for rights", **ILO World of Work**, No.45, December 2002, <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/magazine/45/rights.htm> Erişim:16.09.2008

⁵¹ Deniz KAĞNICIOĞLU, **Endüstri İlişkileri Boyutu ile Sosyal Sorumluluk**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1722, Eskişehir, 2007, s.72.

⁵² SCHMIDT, a.g.m., s. 101.

87 ve 98 numaralı UÇÖ sözleşmelerine yollamada bulunmaktadır.⁵³ Küresel çerçeve sözleşmelerden bazıları, UÇÖ'nün temel çalışma standartlarından **daha ilerdedir**.

Küresel sözleşmelerin kapsamına giren **konular** arasında genellikle sendikal haklar, toplu pazarlık hakları, bilgilendirme ve danışma, fırsat eşitliği, işçi sağlığı ve iş güvenliği, asgari ücret standartları, çocuk emeğinin ve zorla çalıştırmanın yasaklanması bulunur. Ayrıca, insan hakları ve eğitim gibi konularla ilgili uluslararası sosyal bildirelere de yer verilebilmektedir.⁵⁴

Küresel çerçeve sözleşmeler uluslararası **sendika federasyonları** ile **çokuluslu şirketler** arasında gerçekleştirilmektedir.⁵⁵ Uluslararası sendikaların çokuluslu şirketlerin merkez yönetimi ile pazarlık yapması ile uluslararası çerçeve anlaşmaları oluşturulur. Bu sözleşmeler genellikle, çokuluslu şirketin faaliyette bulunduğu ülkedeki uluslararası bir işçi sendika federasyonuna bağlı **ulusal** bir federasyonun **girişimi** ile yapılmaktadır.⁵⁶ Uluslararası düzeyde taraf olmaları sendikaları toplu pazarlıkta güçlü bir müzakere olanağı sağlamaktadır.⁵⁷ Sözleşme yapıldığında asıl şirketler yanında bağlı şirketleri alt işverenleri ve tedarikçileri de kapsamaktadır.⁵⁸ Günümüze değin sözleşmeler genel merkezleri Batı Avrupa'da bulunan şirketler

⁵³ ÖCAL, a.g.e., s.115. : Bu sözleşmelerin üstün yönü temel çalışma haklarına uyulacağına uluslararası işletmeler tarafından taahhüt edilmesidir. Zayıf yönü ise alt işveren ve tedarikçilerin bu sözleşmelere uymasının takibinin zor olmasıdır.

⁵⁴ IOE, 2007, s.4.; Llv TORRES, Stein GUNNES, "Küresel Çerçeve Sözleşmeler: Uluslararası Sendikal Hareket İçin Yeni Bir Araç", **Küresel Çerçeve Sözleşmeler**, Dünya Sendikal Hareket Dosyası-7, Petrol İş Yayın:92, 2004, s.30; ÖCAL, a.g.e.,s.114.

⁵⁵ SCHMIDT, 102. Uluslar arası Sendikal Örgütlenmeler için bkz. Mehmet HASGÜLER, Mehmet B. ULUDAĞ, **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler Tarihçe, Organlar, Belgeler, Politika**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2005, s.302.

⁵⁶ ÖCAL, a.g.e., s.115.

⁵⁷ IOE, 2007, s.6.

⁵⁸ KAĞNICIOĞLU, a.g.e., s.78.

tarafından yapılmıştır.⁵⁹ En çok uygulandığı alanlar enerji, maden, imalat, hizmet gibi sektörlerdir. .

Küresel çerçeve sözleşmeler, yürürlükteki toplu iş sözleşmesinin eki niteliğini kazanmadıkça, çokuluslu şirketler bakımından sadece işçilerin haklarına saygı gösterme yükümlülüğü getirir. Hukuki bir sözleşme olmaktan çok, ortak ilkelerin ifade edildiği bir metin niteliği taşır.⁶⁰ Mevcut ulusal toplu iş sözleşmelerinin yerini almaz. Aksine, sözleşmelerin çoğu her sorunun “mümkün olan en alt düzeyde” ele alınması gereğinden yola çıkmaktadır. Söz konusu nedenle, işçi sağlığı ve iş güvenliği, eğitim gibi konular ulusal toplu sözleşmelerde; sendikalaşma özgürlüğü, toplu pazarlık hakkı ve diğer temel işçi hakları uluslararası düzeyde ele alınmaktadır.⁶¹

IV. Sosyal Etiket

A. Genel Olarak

Uluslararası Çalışma Örgütü (ÜÇÖ), çalışma hayatının insancillaştırılmasına, çalışma koşullarının düzeltilmesine ilişkin çok sayıda sözleşme ve tavsiye kararı oluşturmuştur. Ancak, getirilen çalışma standartların yeterli etkinlikte olmaması, kadın ve çocuk işgücünün istismarına, zorunlu çalışmaya ve ucuz işgücüne neden olmaktadır. Bu nedenle, getirdiği kuralları ve onlara ilişkin klasik denetim mekanizmasını yeterli görmeyen ÜÇÖ yeni bir arayışa girerek, sosyal etiket uygulamasını gündeme getirmiştir.

⁵⁹ Ian GRAHAM ve Andrew BIBBY, “Küresel İş Sözleşmeleri: Haklar İçin Çerçeve”, **Küresel Çerçeve Sözleşmeler**, Dünya Sendikal Hareket Dosyası-7, Petrol İş Yayın:92, 2004, s.2.

⁶⁰ TORRES, GUNNES, a.g.m., s.31.; ÖCAL, a.g.e., s.114.

⁶¹ TORRES, GUNNES, y.a.g.m., s.36. Uluslararası çerçeve anlaşmalarının iki yönlü olduğu ifade edilmektedir. Bir yönü, burada anlatılan sözleşmeler yoluyla önleyici etkinliklerdir. Diğer yönü ise, protesto eylemleridir. İkinci yöntem politik kampanyaları kapsamaktadır. İşletmelerin çevre gibi konularda sosyal sorumluluk üstlenmeleri için baskı altına alınmasını sağlamaya yöneliktir. SCHMIDT, a.g.m. s. 99, 100.

Sosyal etiket şirketlerin davranış ilkelerini belgeleme yöntemlerinden biridir. Amaç, düşük çalışma koşulları olan ülkelerin neden olduğu sosyal dumpingin önüne geçilmesidir.⁶²

90'lı yıllarda ortaya çıkmış olan sosyal etiket uygulamasıyla, uluslararası çalışma standartlarına uygun ortamlarda üretildiğini belgeleyemeyecek olan ürünlerin uluslararası ticarete dezavantajlı duruma düşecekleri öngörülmüştür. Ancak, gelişmekte olan ülkeler uygulamayı gelişmiş ülkelerin yeni bir korumacılık anlayışı ve kendi rekabet güçleri önünde tarife dışı yeni bir engel olarak görerek aleyhine tavır takınmışlardır.⁶³

B. Sosyal Etiketlerin İçeriği

Sosyal etiket, bir ürünü üreten veya pazarlayan tarafından tüketiciye sağlanan **bilgi**dir. Bu bilgi bir ürünün uygun sosyal koşullarda üretildiğini; keza bir hizmetin de uygun sosyal koşullarda sunulduğuna ilişkindir. Etiket sözü edilen bilgileri belgeleyen **sembol** anlamına gelmektedir.⁶⁴ Şirketlerin ürünlerinde sosyal etiketler yatırımcılara, çalışanlara, yöneticilere, tüketicilere, iş ortaklarına, resmi kurumlara, sivil toplum kuruluşlarına ve medyaya yönelik olabilmektedir.⁶⁵

Etiketinin oluşumu farklı şekillerde gerçekleşebilmektedir. Üreticinin kendisi tarafından oluşturulabildiği gibi, sivil toplum kuruluşları veya resmi merciler tarafından da verilebilmektedir.

⁶² Banu UÇKAN, "Küreselleşme ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)" **Çimento İşveren Sendikaları Dergisi**, Cilt:16, Sayı:6, 2002,s.14. (ILO).

⁶³ Uluslar arası çalışma standartlarını sosyal etiket gibi ticari müeyyidelerle güçlendirme fikrine, birçok ihracatçı ülke karşı çıkmış; Güney Doğu Asya Ülkeleri Örgütü (ASEAN) da, sosyal koşula ve "ticaretle ilgili olmayan" diğer maddelere muhalefet etmiştir.

⁶⁴ Faruk SAPANCALI, "Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar" **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt:16, Sayı:4, Temmuz 2002, s.28-29.

⁶⁵ Uğur ÇELİK, a.g.e., s. 65.

Eğer bir etiket, bir işletmenin kendisi tarafından oluşturulmuşsa (firmaya) **bağımlı**dır. İşletmenin dışında hazırlananlar ise (firmadan) **bağımsız** etiket olarak nitelendirilirler. Bağımsız semboller meslek kuruluşları, sivil toplum örgütleri, sendikalar ve bazen de kamu sektörü tarafından hazırlanmaktadır. Yeterli üne sahip olduğunu düşünen firmalar bağımlı etiketle yetinmektedirler. Bu nedenle, bazı üreticiler ve perakendeciler kendi logolarını kullanmaktadırlar.⁶⁶

Etiketlerin kullanım şekli de farklılıklar göstermektedir. Üretilen malın üzerinde, raflarda veya mağazaların vitrinlerinde görülür bir biçimde kullanılmaktadır. Tekstil, giyim, deri, ayakkabı, oyuncak gibi özellikle **çocuk işçiliğinin** yaygın olduğu sektörlerde; kimya ve ormancılık faaliyet alanlarında yaygındır. Genellikle gelişmiş ülkeler tarafından, gelişmekte olan ülkelerde faaliyette bulunan firmalardan istenilmektedir.⁶⁷

Kullanılan etiketlerin bir kısmı olağan (sıradan)dır. **Yasal** bir yükümlülüğün yerine getirilmesi amacıyla, tüketicileri korumak üzere, kullanılmaktadır. İçinde üretici ülke ve firmanın adı, ürünün özellikleri, kullanım ve bakım talimatı yer almaktadır. Ayrıca, bazı etiketlerde ise olağan etiket bilgilerinin dışında örneğin, ürünün tüketiciye ve çevreye olan katkıları gibi **ek bilgiler** bulunmaktadır. Tüketicilere ürünün kullanımının çevreye sağladığı faydalar ve güvenilirliği, üretim biçiminin koşulları hakkında bilgi verilmektedir.

Yasal nitelik taşıyanların yanında ürün veya hizmetin dürüst, adalet ve eşitliğin sağlandığı çalışma koşulları altında üretildiğini ve sunulduğunu gösteren etiketler de kullanılmaktadır. Sözü edilen ek bilgiler olduğunda etiket **sosyal etiket** sayılmaktadır. Etiketler kendi içinde adil ticaret etiketi, çevre etiketi ve sosyal etiket olarak üç türe ayrılmaktadırlar. Adil ticaret etiketi özellikle dürüst ticaret ilkelerini içerir. Çevre etiketi ürün,

⁶⁶ KAĞNICIOĞLU, a.g.e., s.164 vd.

⁶⁷ Seyhan ERDOĞDU, **Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s. 401 vd. (Uluslararası), ERDOĞDU, a.g.m., s.161.

doğa ve tüketici ilişkilerini kapsar. Sosyal etiket ise, işletmelerdeki çalışma koşullarını ilgilendirir. Üreticiler etiketlerinde üretim sürecinde çalışanların haklarının korunduğunu, çocuk işçi kullanılmadığını açıkladıklarında (yani, sosyal etiket kullandıklarında), etiket ile işletme yürütme ilkeleri arasındaki sınırı çizmek zorlaşmaktadır.⁶⁸

Etiketler tek bir konuyu veya birden fazla konuyu içerebilmektedirler. Ayrıca, **sektörlere göre** farklılaşmaktadırlar. Örneğin, tekstil alanında çocuk işgücünün, ormancılıkta çevrenin, gıdada tüketicinin koruma gerekliliği ön plandadır. Çünkü, sektörler etiket içeriklerini kendileri ile ilgili temel sorunlara ayırmaktadırlar. Sosyal etiketlerin bazıları çocukların ve yetişkinlerin uygun olmayan koşullarda çalıştırılmasına engelleyen projelere yöneliktir. Elde edilen gelir çocuk işçiliğinin engellenmesi veya çalışma koşullarının düzeltilmesi, bazen de yetişkin işçilerin kötü çalışma koşullarının ortadan kaldırılması amacıyla kullanılmaktadır.⁶⁹

Değinen özellikleri taşıyan sosyal etiketlerin, üreticilere daha sosyal davranmaları (üretim yapılan ülkede sosyal standartları uygulamayı ve geliştirmeyi garanti altına almak) için, **baskı** sağladığı düşünülmektedir. Olağan etiketler genellikle mevzuat gereği zorlayıcı olarak kullanılmakta iken, sosyal etiketler **gönüllü** olarak kullanılmaktadır. Çünkü bir ürün veya hizmet sosyal koşullara sahip ise, üretici, toptancı, perakendeci ve tüketici tarafından tercih edilmektedir.⁷⁰

Etiketler çevreyi, tüketicileri ve çalışanları koruma amacı taşımaktadırlar. Ayrıca, gelişmiş ülkeler tarafından **gelişmekte olan ülke üreticilerini kontrol** vasıtası olarak kullanılmaktadır.

⁶⁸ Trade Union Congress (UK) Responde To The European Commission Gren Paper, http://europa.eu.int/comm/employment_social/social/pdf2/082. Erişim: 12.04.2007.

⁶⁹ SAPANCALI, a.g.m., s.28-29.

⁷⁰ Ali Rıza KARACAN, "İşletmelerde Çevre Koruma Bilinci ve Yükümlülükleri, Türkiye ve Avrupa Birliğinde İşletmeler Yönünden Çevre Koruma Politikaları", **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Ocak 2002, Cilt:2, Sayı:1, s. 5, 6.

Taşıeronu ya da tedarikçileri dışarıda bulunan ürünleri kullanan veya ürünleri tamamen dışarıdan ithal edilen ülkeler etiket talep etme yoluyla sosyal olarak sorumlu davranmaktadırlar. Ancak, satıcı ülkeler için etiketler bir maliyet unsuru olmakta ve bazıları bu sebeple artan maliyetlerini fiyatlara yansıtmaktadırlar.

C. Sosyal Etiketlere İlişkin Uygulamalar

Bu konuda yaygın üç örnek vardır. Adil Ticaret Etiketi, Rugmark Etiketi ve Belçika Sosyal Etiketi. Uluslararası Adil Ticaret Etiketleme Örgütü (FLO) 1977 yılında dünya çapında adil ticaret standartlarını belirlemek ve belgelendirmek amacıyla kurulmuş bir örgüttür. Koşulları mevcut olduğunda başvuran işletmelere “**Adil Ticaret (Fair Trade) Etiketi**” vermektedir. Bu sistem 50 ülkede bir milyondan fazla üretici ve işçiye hitap etmektedir. Sistemden yararlanmak isteyen işletme FLO’ya başvurmaktadır.⁷¹ Örgütün gönderdiği anket formunu dolduran işletme formdaki veriler uygun görüldüğünde ön (ilk) teftişten geçmektedir. Teftiş raporu olumlu bulunduğunda bir sözleşme imzalanmaktadır. Sözleşmede örgüt ve işletme arasındaki haklar ve sorumluluklar yer almaktadır. FLO denetimlerde bağımsız müfettişlerden yararlanmakta ve denetim kayıtlarını muhafaza etmektedir. Kendilerine olan talebin artmakta olduğunu ifade eden Örgüt’e göre, Adil Ticaret Etiketi alan şirketlerin ürünlerine ilgi artmaktadır.⁷²

Bağımsız etiketlere bir başka örnek **Rugmark etiketidir**. Etiket Almanya’da, aynı ismi taşıyan, 1994 yılında kurulmuş bir vakfın öncülüğünde oluşturulmuştur. Dünyadaki tek bağımsız el yapımı halı belgeleme programıdır. Hindistan, Pakistan, Nepal gibi ülkelerde halı dokunmasında çocuklar yaygın olarak

⁷¹ Commission Of The European Communities, “Corporate Social Responsibility: A business Contribution to Sustainable Development” Brussels, COM (2002) 347 final, s.15-16.

⁷² <http://www.fairtrade.net/30.html> Erişim:30.01.2009; Esmâ Ülkü KAYA, Muhammed DÜŞÜKCAN, “İhracatçı KOBİ’lerde Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerine Katılım” **e-Journal of New World Sciences Academy**, 2009, Vol:4, No:1, s.9.

kullanılmaktadır. Haftanın her günü günde 12-20 saat arası çalıştırılan çocukların çoğu göz, akciğer ve böbrek hastalıklarına yakalanmaktadır. Rugmark Vakfı, halı endüstrisindeki kişileri çocuk işgücü kullanımına son vermek için örgütlemek, işletmelerde çocuk işgücünün kullanılmadığını belgelendirmek ve işyerlerinden kurtardığı çocukları iyileştirmek ve eğitmek amaçlarını gütmektedir.⁷³ Sertifikalı her halı için bir sent ödenmekte ve giderler bu şekilde toplanan fondan karşılanmaktadır.⁷⁴

Rugmark etiketini almak **gönüllülük** esasına dayanır. Başvuran işletmeye vakıf tarafından denetçiler gönderilmektedir. Etiket, habersiz denetimlerden sonra verilmektedir. Daha sonra, işletmeler düzenli aralıklarla denetlenmekte, çocuk işgücü kullandığı tespit edilenlerin etiketleri iptal edilmektedir. Bu uygulamanın Güney Asya'da çocuk işgücünün %70 oranında azalmasını sağladığı saptanmıştır. Ayrıca, Vakıf kendine ait okullarda ve rehabilitasyon merkezinde, iki bine yakın çocuğa eğitim hizmeti sunmaktadır.⁷⁵

Bir başka örnek **Belçika Sosyal Etiketidir**. Bu etiket dünyada başvurusu gönüllü ancak, uygulanması kanuna dayalı ilk uygulamadır. Şubat 2002'de mecliste kabul edilmiştir. Bir diğer özelliği, işletmeye değil ürüne verilmesidir. Hem yerli, hem de yabancı firmaların başvurularına açıktır. Etiket almak için başvuran işletmenin en az sekiz temel UÇÖ sözleşmesine saygı gösterdiğini garanti etmesi gerekmektedir. Başvuran işletme sadece kendisi için değil, varsa üretim ve hizmet zincirinde bulunan bütün tedarikçi ve taşeronlar hakkında da bilgi vermek zorundadırlar. Sürece sendikalar da dahil edilmiştir. Çünkü, yapılan başvurunun o işyerindeki işçi temsilcileri tarafında da onaylanması zorunludur.

⁷³ <http://www.rugmark.org/index.php?cid=12> Erişim:31.01.2009; Jonathan LUX, Sune Skadergard THORSEN, Annemarie MEISLING, The European Initiatives, Corporate Social Responsibility, **The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005, içinde, s. 288 (Initiatives).

⁷⁴ LUX, THORSEN, MEISLING, a.g.m., 288.

⁷⁵ <http://www.rugmark.org/index.php?cid=48> Erişim:31.01.2009

Başvuru sonrası kontrol, alanında uzman bağımsız denetim firmaları tarafından yapılmaktadır.⁷⁶

Denetçiler etiket vermeden önce sadece yöneticilerle değil, işçilerle de görüşme yaparak rapor hazırlamaktadırlar. Raporlar tüketici örgütleri, sivil toplum kuruluşları, bazı bakanlık temsilcileri, işçi ve işveren temsilcilerinden oluşan **etiket komitesinde** değerlendirilerek sonuca bağlanmaktadır. Etiketü üç en fazla üç yıl için alan şirketin bu konuda uygun koşullara sahip olmadığı anlaşıldığında yöneticilerine beş yıla kadar **hapis cezası**; firmaya da 2,5 milyon Euro para cezası verilmektedir.⁷⁷

Tablo 1 ve 2’de dünyada yaygın olarak uygulanmakta olan sosyal etiket programları ve etiket programlarının içerikleri görölmektedir. Tablo 1’deki verilere göre, sosyal etiket uygulamalarının çoğu gelişmekte olan ölkelerin üreticilerini; gelişmiş ölkelerin ise, tüketicilerini ilgilendirmektedir. Gelişmekte olan ölkelerde etiket baskın olarak tekstil, tarım ve ormancılık gibi emek yoğun sektörleri kapsamaktadır.

Tablo 2’de gösterilen oniki etiket türü, oniki konu ile ilgilendirilmiştir. Bu konuların tümü çalışma koşullarına ilişkindir. Etiketlerin en yaygın uygulama alanının çocuk işçiliği olduğu görölmektedir. Eğitim/sosyal sorunlar için fon oluşturma ve yeterli ücret diğer yaygın uygulama alanlarıdır. Tüm konuları taahhüt eden herhangi bir etiket yoktur. Her uygulama ortalama 4-5 konuyu kapsamına almaktadır.

⁷⁶ LUX, THORSEN, MEISLING, Initiatives, s. 285, 286

⁷⁷ Bruno MELCKMANS, “Strengths and weaknesses of Belgium’s Social Label” **Labour Education**, Number 130, 2003/I, s.41.

Tablo 1: Sosyal Etiket Programları

Program	Başlama Tarihi	Sektör	Ürün	Pazar Sektörü		Programın Kaldığı Ülkeler		Lideler						
				İhracat	İç Piyasa	Üreticiler	Satıcılar	İşlet. Örgüt.	Girgin ci	Hükümet	Kamu Kur.	STK		
CeresFair	1994			X		Hindistan, Nepal, Liksemburg	Amerika, İngiltere, Hollanda, Almanya, İspanya							
Kaleen	1995			X		Hindistan, Nepal, Pakistan	Amerika, İspanya, İngiltere, Hollanda, Almanya, İspanya		X					
Rugmark	1994	Tekstil	El Dokuması	X		Hindistan, Nepal, Pakistan, Nepal, Yunanistan, Kenya, Hindistan, Latin Amerika, Peru	Amerika, İspanya, İngiltere, Hollanda, Almanya, İspanya, diğer Latin Amerika, Avrupa, Batı Latin Amerika, Amerika, Avrupa, Latin Amerika		X					
Step	1995													
Double Income Project	1995													
Pro-Child Aiding	1995	Muhafız	Ayakkabı ve Spor Topları (Genel)	X	X	Brezilya	Brezilya, diğer Latin Amerika		X					X
Başlan	1997	Tekstil ve Deri	Fabrika Topları	X		Çin	Bağışçı Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Batı Latin Amerika, Kenya, Pasifik Amerika, Avrupa, Latin Amerika		X					
Reebok	1996			X		Pakistan	Amerika			X				
Footrace Labeling Oya: International Flower Label Program	1996	Tarım	Tarım Ürünleri	X		Afrika'da 20 Ülke (çin, Latin Amerika)	Almanya, Avustralya, İsveç, İsviçre							X
Forest Steward Council	1996	Ormanlık	Orman Ürünleri (kereste)	X	X	Ekvador, İspanya, Kenya, Zambiya, Maldivler, Polonya, Güney Afrika, Sri Lanka, İsveç, İngiltere, Amerika	Azerbaycan, Japonya, Batı Avrupa, Kuzey Amerika							X

Kaynak:

<http://www.ilo.org/public/english/standards/reim/gb/docs/gb273/sdl-1-x.htm> Erişim: 31.1.2009

Tablo 2: Sosyal Etiketlerin İçerikleri

Program	İşgücü Olgusunun Doğası											
	Çocuk İşgücü		Zorla Çalıştırma	Ayrımcılığın Önlenmesi	Organizasyonun Olgunluğu	Toplu Pazarlık Hakkı	Ücret Düzeyleri	Sosyal Fayda	Çalışma Saatleri	Sağlık ve Güvenlik Standardı	İş Güvenliği ve Eğitim	ILO ve/veya Uluslararası Çalışma Standartlarına Atıf
Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi	Eğitim / sosyal önlemler fonu											
Care & Fair	X	X					X	X				
Kaleen	X	X										
RUGMARK	X	X					X					
STEP	X	X	X		X	X	X		X	X		X
Double Income Project	X	X					X					
Pro-Child	X ⁽⁶⁾	X										
Abriq	X ¹	X										
Baden	X		X ¹									
Reebok	X	X										
Fairtrade Labelling Organisations Int'l ⁽⁸⁾	X		X	X	X	X	X	X	X	X		
Flower Label Program	X			X	X ⁽⁶⁾	X	X	X	X	X	X	X
Forest Stewardship Council ⁽¹⁰⁾					X	X				X	X	X

Kaynak: <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb273/sdl-1-x.htm> Erişim: 31.1.2009

1. RUGMARK uluslararası tekdüzen standartlar geliştirmiştir; Almanya ve Amerika'daki RUGMARK kuruluşları ticari marka sistemini yönetir ve korurlar. İthalatçı ülkelerde etiketli ürünlerin satışı sağlarlar. Hindistan ve Nepal'daki RUGMARK kuruluşları bağımsız olarak RUGMARK kriterlerini lokal olarak uygulamaktan sorumludurlar.
2. STEP, İsviçre Endüstri Birliği ve 5 İsviçre kamusal olmayan organizasyonun ortak girişimidir.
3. Abriq, Çocuk-Dostu Şirket programını uygulamaya koymuştur. Kuruluş, kamusal olmayan organizasyondur. Brezilya Oyuncak Üreticileri Derneği üyeleri tarafından kurulmuştur.
4. FLO içerisinde Max Havelaar, TransFair ve Fairtrade Mark gibi bağımsız markaları barındıran şemsiye bir organizasyondur.
5. Yerli kişilerin de FSC Internaional'da eşit söz hakları vardır.
6. Tüm programlarda çocuk işgücü Brezilya yasalarına uygun şekilde tanımlanmıştır. Brezilya yasalarına göre 14 yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaktır.
7. Baden: topun yapımında çocuk veya köle işgücü kullanılmadığı taahhüdünde bulunmaktadır.

8. Bu tabloda belirtilen işgücü konuları FLO'nun sadece çay (6 ülke) ve muz (3 ülke) ekimi yapılan yerlerde geçerlidir. Ücret düzeyleri, çalışma şartları ve sağlık ile güvenlik standartları (OSH) ulusal hukuki standartlara göre düzenlenmiştir.

9. Çalışanların örgütlenme özgürlüğü ulusların kanunen tanıdığı ülkelerde geçerlidir.

10. Bazı durumlarda, FSC şirketleri uygulanacak uluslararası işgücü gereksinimlerini ulusal düzeyde derlemişlerdir. Bu nedenle, Bolivya, Almanya, Yeni Zelanda ve İngiltere'de örgütlenme hakkının ele alınışı ulusal düzeyde farklılık göstermektedir.

Yukarıda verilen iki tablo bir arada değerlendirildiğinde; gelişmiş ülkelerin kendilerine satılan etiketli malların kalitesini garanti altına aldıklarını, mal aldıkları emek yoğun çalışılan ülkelerdeki işgücünü koruduklarını, buna karşın düşük işgücü maliyetlerini engelleyerek kendi pazarlarını da koruma altına aldıklarını ifade etmek gerekir.

V. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Gönüllü işletme sosyal politikası uygulayan şirketler sosyal sorumluluk üstlenmekte, paydaşlarına karşı liderlerinin uygun gördüğü ve mali güçlerinin olanak tanıdığı görevler üstlenmektedirler. Üstlenilen gönüllü görevler işletme davranış kuralları, çokuluslu (küresel) çerçeve sözleşmeler ve sosyal etiketler aracılığıyla yerine getirilmektedir. İşletme davranış kuralları en yaygın olarak kullanılan araçtır. Çokuluslu çerçeve sözleşmeler, çokuluslu şirketler tarafından kullanılmaya elverişli olup, onlar tarafından da kullanımı henüz yaygınlaşmaktadır. Sosyal etiket uygulaması ise, eleştiriler nedeniyle, sınırlı bir uygulama alanına sahiptir.

Sosyal etikete ilişkin olarak yukarıda aktarılan iki tablo bir arada değerlendirildiğinde kendisine yönelik eleştirilerin gerekçeleri ortaya çıkmaktadır. Çünkü, sosyal etiket ile, gelişmiş ülkeler geliştirmekte olan ülkeler tarafından kendilerine satılan malların kalitesini garanti altına almaktadırlar. Böylece mal aldıkları emek yoğun çalışılan ülkelerdeki işgücünü korudukları söylenebilir. Buna karşın, gelişmiş ülkelerdeki düşük işgücü maliyetlerini engelleyerek kendi pazarlarını da koruma altına almaktadırlar.

Kaynaklar

- ARSLAN, Mahmut, **İş ve Meslek Ahlakı**, Siyasal Kitabevi Ankara, 2005.
- Avrupa Komisyonunun Haziran 2004 tarihli “Corporate Social Responsibility and Trade Policy” isimli belgesi
- AYDEMİR, Muzaffer, “Sosyal Sorumluluk 8000 (Social Accountabilitiy 8000) Standardı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı:3, 1999.
- BAYRAK, Sabahat, **İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk**, Beta Basım, İstanbul, 2001.
- CERTO, Samuel C., HUSTED, Stewart T., DOUGLAS, Max E., HARTL, Robert J., **Business**, Third Edition, C. Brown Publisher, London, 1990.
- Commission Of The European Communities, “Corporate Social Responsibility: A business Contribution to Sustainable Development” Brussels, COM (2002) 347 final.
- Commission Of The European Communities, “Corporate Social Responsibility: A business Contribution to Sustainable Development” Brussels, COM (2002) 347 final.
- COŞKUNÖZ YÖNEY, Oya, “Nitelikli İstihdamda Mesleki Eğitimin Konumu ve Gelecekteki Rolü”, **Mercek Dergisi**, Yıl:14, Sayı:54, Nisan 2009.
- ÇELİK, Nuri, **İş Hukuku Dersleri**, İstanbul, 2004.
- ÇELİK, Uğur, “Sosyal Sorumluluk Kavramının Uluslar arası Çalışma Örgütü ve Avrupa Birliği Normları Açısından İncelenmesi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, (Yayınlanmamış Tezsiz Yüksek Lisans Projesi), **DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2004
- ÇERİK, Şule, ÖZARSLAN, Emel, “Çalışanların Sosyal Sorumluluk Boyutlarına İlişkin Algılamaları:İlaç Sektöründe Karşılaştırmalı Uygulama”, **Ege Akademik Bakış**, 8 (2) 2008.
- DEMİR, Hulusi, SONGÜR, Neşe, “Sosyal Sorumluluk ve İş Ahlakı” **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, 1999.
- DİNÇER, Ömer, **Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası**, Beta Basım Yayım, Genişletilmiş 5. Baskı, İstanbul, 2000.

- ECZACIBAŞI, Bülent “İŞ Ahlakı Artık Külfet Değil Zorunluluk” **MERCEK**, Ocak 2002.
- ERDOğDU, Seyhan “Çokuluslu Şirketler, İÇi Hakları ve Sosyal Sorumluluk”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt : XXVII, Sayı:239, s. 160.
- ERDOğDU, Seyhan, **Küreselleşme Sürecinde Uluslararası Sendikacılık**, İmge Kitabevi, Ankara, 2006.
- EREN, Erol, **Stratejik Yönetim ve İŞletme Politikası**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005.
- ERSÖZ, Halis Yunus, **Türkiye’de Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışının Gelişiminde Meslek ve Sivil Toplum Kuruluşları**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2007.
- FRIEDMAN, Milton, “The Social Responsibilities of Business is to Increase its profits”, NewYork Times, Seprember, 13, 1970.
- FRITSCH, Stefan, “The UN Global Compact and the Golbal Governance of Corporate Social Responsibility: Complex Multilateralism for a more Human Globalisation?”, *Global Society*, Vol: 22, No:1 January 2008
- GALGOCZI, Bela, “Changing Patterns of Corporate Social Responsibility in Europe” **Corporate Social Responsibility in the EU & Japan**, Labour Education & Society, Vol:1 Edited by György Szell, Frankfurt am Main, 2006.
- GRAHAM Ian, BİBBY, Andrew “Küresel İŞ SzleŐmeleri: Haklar İçin Çerçeve”, **Küresel Çerçeve SzleŐmeler**, Dünya Sendikal Hareket Dosyası-7, Petrol İŞ Yayın:92, 2004.
- GRAHAM, Ian, BİBBY, Andrew “Global labour agreements:A framework for rights”, **ILO World of Work**, No.45, December 2002.
- GRIFFEN, Richy W., **Management**, Third Edition, Houghton Mifflin Company, 1990.
- GRIGSBY, David W., STAHL, Michael J., **Strategic Management: Total Quality and Global Competition**, Blacwell Pub, 1997.
- GÜRÜZ, Demet, GREL, Emet, **Yönetim ve Organizasyon Bireyden Örgüte, Fikirden Eyleme**, Nobel Yayın, Ankara 2006.

- HALICI, Ali, “İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Stratejileri: Çanakkale İlinde Bir Araştırma” <http://www.istatistikci.com/topic.asp?> Erişim: 22.02.2006
- HASGÜLER, Mehmet, ULUDAĞ, Mehmet B., **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler Tarihçe, Organlar, Belgeler, Politika**, Nobel Yayınevi, Ankara, 2005.
- HILTON, Steve, GIBBONS, Giles, “CCBE Guide For European Lawyers Advising on Corporate Social Responsibility Issue”, **Corporate Social Responsibility The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005
- <http://eur-europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM2002:047:FIN:EN:PDF> Erişim: 15.01.2009
- <http://www.fairtrade.net/30.html> Erişim:30.01.2009
- <http://www.ilo.org/public/english/bureau/inf/magazine/45/rights.htm> Erişim:16.09.2008
- <http://www.lockheedmartin.com/data/assets/corporate/documents/ethics/SETTINGtheSTANDARD-TUR.pdf>.Erişim: 20.12.2008.
- http://www.prysmian.com.tr/about-us/ethical_code.html, Erişim:20.12.2008
- <http://www.rugmark.org/index.php?cid=12> Erşim:31.01.2009
- <http://www.rugmark.org/index.php?cid=48> Erişim:31.01.2009
- ICFTU Congress Website, 19.12.2004.
- KAĞNICIOĞLU, Deniz, **Endüstri İlişkileri Boyutu ile Sosyal Sorumluluk**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1722, Eskişehir, 2007.
- KARACAN, Ali Rıza, “İşletmelerde Çevre Koruma Bilinci ve Yükümlülükleri, Türkiye ve Avrupa Birliğinde İşletmeler Yönünden Çevre Koruma Politikaları”, **Ege Akademik Bakış Dergisi**, Ocak 2002, Cilt:2, Sayı:1.
- KAYA, Esmâ Ülkü, Muhammed DÜŞÜKCAN, “İhracatçı KOBİ’lerde Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerine Katılım” **e-Journal of New World Sciences Academy**, 2009, Vol:4, No:1.
- KESER, Hakan, ZENGİNGÖNÜL, Oğul, “Ahlak-İşletme Ahlakı ve Sosyal Sorumluluk İlişkisi”, **Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt: 3, Temmuz 1994, Sayı: 4.
- LOCKE, Richard, KOCHAN, Thomas, ROMIS, Monica, QIN, Fei, “Beyond Corporate Codes of Conduct: Work Organization

and Labour Standards at Nike's Suppliers", **International Laboru Review**, Vol: 146, (2007), No:1-2.

- LUNDBLAD, Claes, "Some Legal Dimensions of Corporate Codes of Conduct", **The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005.
- LUX, Jonathan, THORSEN, Sune Skadergard, MEISLING, Annemarie, "The European Initiatives, Corporate Social Responsibility", **The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005.
- MELCKMANS, Bruno, "Strengths and weaknesses of Belgium's Social Label" **Labour Education**, Number 130, 2003.
- MOLLAMAHMUTOĞLU, Hamdi, **İş Hukuku**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.
- NEAL, Alan C., "Corporate Socail Reponsibility: Governance Gain or Laissez-Faire Figleaf ?", **Comporatişve Labour Law Policy Journal** Vol: 29, Nr.: 4, 2008.
- ÖCAL, Aslan Tolga, **İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2007.
- ÖZGEN, Ebru, "Sosyal Sponsorluk Kavramı ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi" **Active Dergisi**, No.48, Mayıs-Haziran 2006.
- ÖZGEN, Ebru, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk Projeleri**, Mavi Ağaç Yayıncılık İstanbul, 2006.
- RUDOLPH, Phillip H., "The History, Variations, Impact and Future of Self-Regulation", **The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005.
- SAPANCALI, Faruk, "Küreselleşme Bağlamında Çocuk İstihdamı ve Önlenmesine Yönelik Çabalar" **Çimento İşveren Dergisi**, Cilt:16, Sayı:4, Temmuz 2002.
- SCHMIDT, Eberhard, "From Corporate Social Responsibility to Corporate Accountability –International Trade Union Action towards Sustainable Development", **Corporate Social Responsibility in the EU & Japan**, Labour Education & Society, Vol:1 Edited by György Szell, Frankfurt am Main, 2006.
- ŞAHİN, Mete, "İş Ahlakı Bağlamında Çevre Kirliliği", <http://www.1bilen.com/blogtr/post/fildisikule/144/Ahlak-Baglamnda-Cevre-Kirliligi>, Erişim:03.10.2007

- ŞATIR, Çiğdem, ÖZTEKİN, Zeynep, “Sosyal Sorumluluk ve Etik”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, 2005.
- THORSEN, Sune Skadegard, MEISLING, Annemarie, “A European Perspective”, **The Corporate Governance of the 21.st Century**, Edited by. Ramon Mullerat, Netherland, 2005.
- TOP, Seyfi, ÖNER, Akın, “İşletme Perspektifinden Sosyal Sorumluluk Teorisinin İncelenmesi”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:4, Sayı:7, 2008.
- TORLAK, Ömer, **Pazarlama Ahlakı Sosyal Sorumluluklar Ekseninde Pazarlama Kararları ve Tüketici Davranışlarının Analizi**, Beta Yayınevi, İstanbul, 2001.
- TORRES, Liv, GUNNES, Stein “Küresel Çerçeve Sözleşmeler: Uluslararası Sendikal Hareket İçin Yeni Bir Araç”, **Küresel Çerçeve Sözleşmeler**, Dünya Sendikal Hareket Dosyası-7, Petrol İş Yayın:92, 2004.
- Trade Union Congress (UK) Responde To The European Commission Gren Paper, http://europa.eu.int/comm/employment_social/soc-dial/pdf2/082. Erişim: 12.04.2007.
- TUTAR, Hasan, **Meslek Yüksekokulları Programları İçin İşletme Yönetimi**, Seçkin Yayınevi, Ankara 2007.
- UÇKAN, Banu, “Küreselleşme ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)” **Çimento İşveren Sendikaları Dergisi**, Cilt:16, Sayı:6, 2002.
- URAL, Ebru Güzelcik, YILMAZ, Emel Güler ,“İşletmelerin Sosyal Sorumluluklarının Bağımsız Onayı: SA 8000 Halkla İlişkiler” **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Sayı:23, 2005.
- ÜLGEN, Hayri, MİRZE, S.Kadri, **İşletmelerde Stratejik Yönetim**, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2007.
- YILMAZER, Aydın “Belediye Yöneticilerinin İş Ahlakı ve Sosyal Sorumluluğa Yönelik Tutumlarının İncelenmesi: Adapazarı Büyükşehir ve Merkez Belediyesi’nde Bir Araştırma”, **2. Siyasette ve Yönetimde Etik Sempozyumu**, 18-19 Kasım, Sakarya, 2005,Cilt:1.
<http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb273/sdl-1-x.htm>
Erişim: 31.1.2009

Kaynak: <http://www.ilo.org/public/english/standards/relm/gb/docs/gb273/sdl-1-x.htm> Erişim: 31.1.2009